

Марко М. РАДУЛОВИЋ
МЕДИТЕРАНСКИ ДИПТИХ

Институт за књижевност
и уметност, Београд

(Светлана Шеатовић, *У залеђу Средоземља*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2019, 350 стр; *Андрић и Јадран*. Андрићград: Андрићев институт, 2020, 110 стр.)

Кад се срећно споје интердисциплинарно научно усмерење, развијена културно-историјска (само)свест и лична склоност ка широким просторима Медитерана, његовим разубљеним историјским, културним, географским и климатским слојевима, онда пред собом имамо истовремено научну монографију од посебног интереса за проучаваоце српске књижевности, али и књигу коју ће сваки љубитељ те књижевности и медитеранских пространстава са задовољством читати. А у случају Светлане Шеатовић добијамо две књиге – *У залеђу Средоземља* и *Андрић и Јадран*.

Наиме, обе студије писане су научно поузданим, али довољно питким и пријемчивим стилем. Књига *Андрић и Јадран* посвећена је у потпуности недовољно осветљеним везама овог писца с Јадранским морем и разноврсним културама које се срећу на његовим обалама, док је монографија *У залеђу Средоземља* састављена од студија у којима се анализирају медитеранска надахнућа разноврсних српских писаца и песника од Његоша па све до Гордане Ђирјанић.

У обе књиге Светлана Шеатовић проучава утицај медитеранских тема и мотива, али и Медитерана као културотворног динама, односно ризнице уметничких поступака, философских, естетичких и политичких идеја, на формирање неких од важних поетичких усмерења наших књижевника 19. и 20. века. С друге стране, проучавајући *медитерански ојус* српске књижевности ауторка открива како су њени писци својим стваралаштвом истовремено допринели изградњи и ширењу медитеранског културног обрасца. На тај начин Шеатовићева убедљиво показује да је српска књижевност саставни део медитеранског културног наслеђа не само као рецепијент већ и као његов активни чинилац.

Три боје Медитерана или о чему говоримо кад говоримо о медитеранском наслеђу?

Ослањајући се на медитеранска истраживања Фернана Бродела, Шеатовићева се посебно позива на његов увид да су „постојаност и културне границе Средоземља флуидни“ због чега овај простор одликују плодотворна прожимања разноврсних култура и цивилизација које од истраживача захтевају „мултидисциплинарни приступ – историјски, географски, културолошки и литерарни“.

Тако нам ове књиге показују да су место и улога Медитерана у српској књижевности сложенији и разноврснији од једноставног литерарног надахнућа морем и осунчаним пејзажима. Медитеран заправо покреће бројна идентитетска и културноисторијска питања. Отуда се у обе књиге, а посебно у студији *У залеђу Средоземља*, Медитеран јавља у троструком виду.

1) Пре свега, реч је о начину да о српској књижевности проговоримо као о хетерогеној целини која у себе укључује географски разуђене писце из удаљених епоха. Тако се појам средоземног културног наслеђа јавља као питање наше способности да осветлимо недовољно проучене токове српске књижевности и да освојимо синтетички увид који нам омогућава да о њој проговоримо као о временско-просторној целини састављеној од писаца који припадају различитим културним сферама и утицајима, али уједињеним припадношћу српској књижевности и заједничким медитеранским усмерењем. Овакав говор посебно је важан у времену које карактерише нехотична тежња ка фрагментацији и хотимична настојања да се временске и просторне координате српске књижевности неприродно скрате.

2) Из овако целовитог погледа који се пружа с *медитеранској хоризонти* отвара се и прилика да се проговори о двоструком пореклу и природи српске културе и књижевности. Наиме, почеци и средњовековна епоха те културе чврсто су везани за византијски комонвелт и источно православље, док је од времена просветитељства доминантна оријентација ка идеалима и вредностима западноевропске културе. Управо је захваљујући флуидном и интегришућем појму Медитерана могуће ова два разнородна културна обрасца сагледати у њиховој комплементарности и синтези каква се јавља у српској култури и књижевности, посебно у другој половини 20. века.

3) Напокон, Медитеран је и прилика да проучимо сложене везе које српски писци успостављају с италијанском, шпанском, француском и другим књижевностима. Отуда је Медитеран питање нашег (само)одређења и улоге у ширим оквирима европске и светске књижевности.

Другим речима, у својим истраживањима Шеатовићева полази од Медитерана као интегративног појма који истовремено омогућава да се битна питања и феномени српске књижевности сагледају изнутра, али и да се истовремено поуздано ситуирају унутар једног ширег културноисторијског контекста. Овако постављена истраживачка хипотеза доноси низ увида у нека од мање проучених дела српске књижевности, али и другачије, ново сагледавање и превредновање њених канонских остварења и темељних поетичких усмерења.

На тај начин ауторка нуди одговоре на различита сложена питања које вишевековно трајање српске књижевности поставља.

Један другачији Андрић

Интердисциплинарни поглед на Андрићево стваралаштво којим су обухваћене његове приповетке, лирски записи, есеји и биографски елементи открива *другачије* Андрића, показујући да су његове везе с медитеранским топосом, односно Јадраном, снажније него што се то наслућује из устаљене књижевно-критичке представе овог писца. Тако нам књига *Андрић и Јадран* открива даје сусрет с морем изнедрио неке од важних мотива Андрићевог стваралаштва попут тамнице и самоће, као и упечатљивих ликова његове прозе као што су писар Дражеслав и *Јелена, жена које нема*. Шеатовићева нам показује и анализира једног „другог Андрића“ који се формирао у сусрету с морем, сунцем и живим обалама Јадрана.

Јадранска линија Андрићевог опуса може се пратити у свим фазама пишчевог стваралаштва. Реч је о својеврсној мотивској понорници без које је немогуће склопити целовиту слику о природи и карактеру Андрићевог опуса. Од почетног споја лирике, прозе и аутобиографије у знаку личног и историјског страдања током Првог светског рата, преко прозних остварења у којима се контемплира о самоћи, људској судбини и епифанији под окриљем мора, до приповедака које покрећу сложена питања судара култура, Шеатовићева уверљиво показује које је све улоге и значења Јадран попримао у различитим етапама пишчевог развоја.

Андрић је свој доживљај мора првенствено заснивао на динамичном сусрету два различита типа културе – континенталном и медитеранском. Такав сусрет често се показивао као судар из кога су проистицала сложена идентитетска питања и распоућености оличене у оштрој супротности „између босанских планина и прозраности далматинских градова“, односно као разлика и неразумевање између чврстих патријархалних оквира и отворености космополитског вртлога култура. Ауторка показује да је ову визију Андрић најупечатљивије остварио у лику писара Дражеслава. Управо је та *теофилософија* која настаје у сусрету с обалом једна од тачака која књигу *Андрић и Јадран* повезује са студијом *У залеђу Средоземља*.

Од судара култура, преко епифаније до „друге традиције“

Тако се ово искуство границе, кад је у питању поезија, односно сусрет континента и обале, показује посебно важним за Дучићеву *геофилософију*. Наиме, мисао овог песника градила се управо на сусрету, понекад и сукобу, култура који му се откривао у залеђу Медитерана. Међутим, идеја *границе* у поезији „нашег првог Медитеранца“, како га ауторка назива, добија на значају кад се на уму има чињеница да је она прешла пут од геофилософског схватања до поетичко-онтолошке перспективе с које „очи на оба света гледају“. Реч је о зрелом Дучићу, превасходно аутору циклуса „Вечерње песме“, због чега је у литератури препознат и као „песник страшне међе“ (Н. Петковић). Тако Шеатовићева заправо показује колико су медитеранске теме важне за разумевање неких од најзначајнијих момената Дучићевог певања и мишљења.

Поред студија посвећених медитеранским искуствима појединих аутора књига, *У залеђу Средоземља* посебно је богата анализама које прате генезу одређених медитеранских феномена у делима различитих писаца. У том смислу веома је важно поглавље „Венеција *pro et contra*“ које, ослањајући се на теоријска достигнућа имагологије, прати развој представе овог „града-жене“ у нашој књижевности од фолклорних остварења, преко Његоша, Костића и Андрића све до Ивана В. Лалића. Шеатовићева показује како су слика и доживљај Венеције условљени реалним историјским искуствима, наслеђеним културолошким кодовима и личним доживљајима због чега се овај град јављао у разноликим видовима: као симбол моћи и лицемерја, оличење врхунске лепоте и религиозности, односно простор блиског контакта светог и профаног, вечног и пролазног. Отуда је српска књижевност готово од самог постанка упућена на Венецију и везана за њу чудном мешавином *љубави и мржње*, због чега представа о том граду није „перцепција малог и неуког народа пред храмовима културе“ већ део шире „јединствене слике којом ће бити прожети и Томас Ман и Езра Паунд“, али обогаћене сопственим историјским искуством. Отуда је напоследку *смрт Венеције*, као једна од тема (и) српске књижевности, доживљена заправо као „космичка смрт и смрт једне цивилизације“.

У поглављу „Море изгнанства и море спаса – културноисторијски контекст“ ауторка упућује на „контроверзну“ природу мотива мора који се у српској књижевности формирао на искуствима непосредно пре, током и након Великог рата. Констатујући како се море до Првог светског рата појављивало само ретко у српској књижевности, углавном у вези с писцима који су потекли с његових обала или живели у његовом залеђу, Шеатовићева истиче како је „море за српске писце нов географски доживљај јер је реч о писцима који припадају искључиво земљи копна“. Пратећи генезу овог мотива и

његове културноисторијске узроке ауторка анализира различита, често супротстављена значења које море поприма у песништву Милутина Бојића, Душана Матића и Растка Петровића: од сна о (историјском) повратку, преко простора изгнанства и места коначног починка до средства спаса и новог живота.

Читајући ове књиге врло брзо постаје јасно да њихову ауторку, поред темељног познавања књижевности, одликује и богато искуство путника по просторима Медитерана, због чега она добро познаје крајеве којима су се кретали писци о којима пише. Отуда су анализе често обогаћене сазнањима „с терена“. Осим тога, захваљујући својој свестраној заинтересованости за медитеранске пејзаже, Шеатовићева добро уочава и присуство недовољно истражених медитеранских топоса у нашој књижевности код писаца различитих поетичких усмерења и књижевноисторијских епоха.

Тако осим италијанских градова и Свете Горе, можда и најпознатијих медитеранских топоса у вези с нашим књижевношћу, Шеатовићева показује да је Шпанија, односно Андалузија, такође важна тема наших писаца. Упоредивањем слике Андалузије у путописима Милоша Црњанског и роману *Кућа у Пуерџу*, писмима и записима Гордана Ђирјанић, ауторка показује различит однос према пејзажима, клими и културним раскршћима Шпаније, при чему констатује да Црњански и Ђирјанић деле фасцинацију овом земљом. Другим речима, Шеатовићева показује да одређени медитерански мотиви остају тиха константа наше књижевности током дугог временског периода.

У овако прецизно одређеном пољу истраживања какво је ауторка назначила у обе књиге постоји опасност да се медитеранске теме и мотиви најлакше уоче код писаца који су рођени или су део живота провели управо на обалама мора. Шеатовићева избегава ову замку па тако у вези с Десницом поставља питање „шта је то далматински медитеранизам“, односно да ли је Медитеран у делу овог писца само питање порекла или задобија шири естетски и културолошки вид. Другим речима, ауторка настоји да открије колико је Медитеран важан за конституисање особеног погледа на свет Владана Деснице.

Анализом Десничиних песама, романа *Прољећа Ивана Галеба*, али и пишчеве рецепције Крочеових идеја, Шеатовићева показује да је реч о аутентичном доживљају Медитерана који Десници омогућава да артикулише извесне епифанијске доживљаје својих јунака, ослика урбане пејзаже морских градова и формулише нека од својих најважнијих естетских схватања и доживљаја.

Медитеран је и прилика да се уоче непримећене везе. Анализом појединих медитеранских тема и мотива попут мора и поднева, Шеатовићева показује да постоје недовољно испитане блискости између песника различитих поетичких усмерења и опредељења. Тако

она показује да су и разnorodни песници попут Дучића, Христића, Лалића и Матића формулисали неке од својих поетичких слика и доживљаја, управо полазећи од слике мора и поднева.

Посебно важне анализе у књизи *У залеђу Средоземља* везане су за песнике друге половине 20. века, пре свих Ивана В. Лалића и Јована Христића. У вези с њима Шеатовићева указује на особен феномен српског послератног модернизма који она означава као *медитеранофилију*. Реч је заправо о начину да се кроз везу с медитеранском културом заснује „друга традиција“ која је у Лалићевом случају спона са заборављеним византијским слојевима српске културе и књижевности.¹ Овакво поетичко-културолошко усмерење српских песника отвара питање на које Шеатовићева настоји да пружи одговор: да ли је медитеранофилија, односно веза с Византијом, илузија или аутентична свест о идентитету? Пажљиво вођеним анализама ауторка закључује да је поетичка окренутост старој књижевности истовремено служила послератним модернистима као начин „модернизације песничког израза, и проширење тематског материјала“, али да је истовремено била реч о поновном налажењу (заборављених) духовних и културних темеља читавог једног народа. Управо се преко Византије отварала непосредна веза с античком културом као једном од најважнијих тековина Средоземља. Другим речима, медитеранска окренутост Византији у другој половини 20. века представљала је истовремено и песничко средство, али и свест о реалном (културолошком) идентитету која се открива у бројним песничким остварењима тог доба.

Медитеран као простор границе и сусрета

Бројним анализама појединих писаца и песника, али и синтетичким поглављима у којима проучава битне феномене српске књижевности, Шеатовићева показује да је Медитеран у српској култури изнад свега простор сусрета и прожимања. За разлику од народа који стално живе на обалама мора, у српској култури оно је присутно најпре као (стална) чежња и страст, а у појединим тренуцима и као историјска реалност. Отуда је у дугом трајању српске културе море са својим обалама представљало простор границе, сусрета и изазова. То је место на коме се покрећу важна питања битна за (само)разумевање једне књижевности попут сусрета залеђа и обале, односа рубних простора и центра, споја источне и западне културе. Управо ту, показује Шеатовићева, лежи један од главних разлога због чега је Медитеран толико плодан топос у српској књижевности и зашто

¹ Византија је песничка и есејистичка тема која се од Лазе Костића јавља током целог 20. века српске књижевности. Отуда је посебно важно поглавље књиге *У залеђу Средоземља* оно у коме ауторка истражује улогу и значај коју су Византији давали Винавер и Христић у својим есејима.

се баш у вези с њим покрећу важна и сложена питања идентитета, имагинације и историјског трајања. То је уједно и разлог због чега је потребно истраживачки свебухватно приступити проучавању феномена Медитерана у вези са српском књижевношћу и културом на начин на који то чине ове две књиге.

Континуитет проучавања

Својим медитеранским истраживањима Шеатовићева је систематизовала и синтетисала важан ток свог научног рада. Ове две књиге заједно с раније објављеним студијама о циклусима (*Ейизација модерне лирике*, *Део као целина & целина као део*) репрезентују главне смерове проучавања ове научнице. У извесном смислу научно-истраживачки рад Шеатовићеве аутентично се наставља на књижевна и културолошка истраживања која је започео Новица Петковић. Наиме, у својим истраживањима Петковић је спојио изучавање семантике обликотворних елемената књижевног дела с посматрањем тог дела као производа одређених културних механизма. Интердисциплинарним приступом, који карактеришу њене студије о циклусима и медитеранска истраживања, Шеатовићева је управо на овом трагу који спаја изграђене традиције науке о књижевности са савременим културолошким приступима. Тиме ауторка наставља, проширује и продубљује континуитет истраживања и показује да су напори да се о српској књижевности говори као о целини у свим својим сложеностима данас веома актуелни и плодотворни.